

ELŐRETOLT ÁLLASBAN

Csuka Zoltán válogatott versei

SZIRMAI KÁROLY

Juhász Géza hosszú és remekül fölépített tanulmányt csatolt a Csuka Zoltán válogatott verseit tartalmazó kötethez, s ebben oly kimerítően és mindenre kiterjedő figyelemmel foglalkozik Csuka Zoltán költészetével, hogy a verseskötet ismertetésére vállalkozó alig mondhat újat. Annál kevésbé, mert Csuka költészetéről már előbb is többen írtak, Szenteleky Kornélon és rajtam kívül például Benedek Marcell, aki bevette már 1927-ben megjelent vaskos *Irodalmi Lexikon*ába mint kiemelkedő vajdasági poétát és irodalomszervezőt, felsorolván Pécsét és itt megjelent kötetét, és ismertetvén vajdasági irodalmunkat megteremtő munkásságát, ezek közt az *Út* c. aktivista folyóirat és később a *Vajdasági Írás* megindítását, érdemül emelvén ki, hogy itt új irodalmi irányzatot teremtett, itt, ahol az irodalom — kevés kivétellel — úgyszólván az anyaországi hagyományokból élösködött, s jórésztben még mindig a pesti napilapok tárcairodalmát utánozta, mert számottevő képviselői, mint pl. Herczeg Ferenc, Papp Dániel és Kosztolányi Dezső Budapestre távoztak.

Szenteleky Kornél először az 1931-ben megjelent *Mindent legyűrő fiatalság* c. kötethez írt Csuka költészetét ismertető bevezetést, melyben csodálattal hangsúlyozta ki „fáradhatatlan energiáját, elpusztíthatatlan optimizmusát, soha nem csüggedő építő és küzdő kedvét, melynek forrása, kulcsa: mindent legyűrő fiatalsága. Költeményeiben nincs panasz, sóhajtozás, fájdalom, hanem egy örökké fiatal lélek törhetetlen hite, rajonsága. Neki a jövőből egy szebb, jobb igazságosabb, emberségesebb élet int, lankadatlan hittel, megingathatatlanul, ami annál csodálatosabb, mert mindez itt tört elő belőle, a közönynek ezen a tunya táján, vidékünk teszesztő levegőjében”. Mennyire jellemzőek Csukának erre az egészen sajátos, különálló egyéniségére következő verssorai:

„A temető felszökkent, avas vállát rázta,
a sírkövek sziklaszigetje szétporlott,
rohant az idő
és a halál minden talpalatnyi helyére
betört az életár...”

(Idézet Könnyű mosoly a halálnak c. költeményéből)

Ugyanez a hit árad, hömpölyög, örvénylik Ének a forgalomról c. költeményéből is.

„Száz örvény vihorász,
 vonaglik, árad, sír és nevet,
 a Potsdamer-platz tornyában két szem vigyáz,
 alatta szünetlen áradással ömlik a forgalom,
 egy pontban ölelkezik össze minden út,
 Berlin és egész Európa kavargó itten
 és érzed
 együtt rángasz te is a világ szívével...”

Még jellemzőbben jut kifejezésre Csukának a jobb, szebb, embersége-
 sebb jövőbe való megingathatatlan hite a *Tűzharang* című kötetében,
 melyről Szenteleky Kornél írt a *Kalangya* 1933. januári számában egy
 párját ritkító, lendületes, eredeti költői fogalmazású tanulmányt, felül-
 műlván vele minden eddigi hasonló műfajú írását. A *Tűzharang* — mint
 írja többek közt — mély, megrázó kongásos, s ehhez a dongón dübörgő
 alaphanghoz szinte hangtani szabályok szerint társulnak a harmonikus
 felhangok. Ez a hang-ethosz a dúr skála ethoszához hasonlítható, s ha-
 tása, akárcsak a tűzharang hangja, egységes, erőteljes. A költő lángoló
 holnap-hite már nemcsak megdöbbeneti, hanem meggyőzi és megnyug-
 tatja az olvasót. Végtelen az a horizont, melyet Csuka elének tár. „Nem
 ismerek még egy költőt — idézi Juhász Géza Szenteleky e tanulmányá-
 ból —, aki annyira a holnapban élne, lélegzene, vergődne és vigasztal-
 lódna.” Csukát csak a holnap, az emberi haladás, az ebben való hit, a
 beteljesülés érdekli. Egy igazabb, teljesebb, tökéletesebb holnap. „A
 józanság széles országutai, amelyeken egykor az egymásra talált ember-
 tömegek vidám marsa fog himnuszozni”, a nyomor, a robotosok s az el-
 nyomottak testét egybekapcsoló éhség milliós tömegei helyett.

A kötetet bevezető versek közül több a társadalom milliói szenvedé-
 seinek ad hangot. A *Megyünk c. költeményét* pl. szintén ily hangulatú
 s egészen sajátos, magukkal sodró szavaival kezdi:

„Tengerek bógnek
 és éjszakák vándorolnak
 a városok felnyílt sebein át
 a templomok feltartott kezekkel lerokkadtak...”

Hasonló hangot üt meg a *Sóhordó munkások a Duna-parton c. költe-
 ményében* is.

„Fölöttük az ég kékje gögösen öblösödik,
 görnyedten lépnek, lépnek előre,
 mozdulatuk taktusa fáj,
 jaj ez a taktus,
 fáj,
 fáj,
 fáj...”

De Csuka hite, mint már mondtuk, minden emberi szenvedés ellenére
 dacos, törhetetlen, megingathatatlan. Ez legtökéletesebben talán a *Láto-
 mások verseiben* zeng, muzsikál, hullámszik. „Csuka Zoltán — mint
 Szenteleky írja — egynek érzi magát a ma és holnap millióival”, s ezért
 hasonlítható költészete Jules Romains unamista látomásaihoz. Ezért for-

dul ádázul minden ellen, ami a szebb, távolibb, de hite szerint elkövetkező holnapot veszélyezteti, a gyilkos gázokat, a halálsugarakat, a soha nem képzelt poklokat kotyvasztó, kiagyaló tudósok ellen. De a *Látomások verseiben* mégis felharsan diadalmaskodóan az élet igenlése. „Csuka Zoltán — írja egy helyen Szenteleky — mégis a hit kemény sziklaormán áll.” Megingathatatlanul, amit különben megpróbáltatásokban gazdag élete is igazol. Csak ily erős hittel tudott valaki itt, nálunk, a közönynek ebben a végtelen temetőjében új irodalmat teremteni. Pedig Fenyves Ferenc újságíró s a szabadkai *Bácsmegyei Napló* tulajdonosa, akár később Szentelekynek, neki is ádáz ellensége lett. Mert irodalmi téren vezérpozícióra, illetve egyeduralomra törekedve, nem nyughatott bele, hogy a fiatal Csuka Zoltán a húszas évek vége felé megindította a *Képes Vasárnapot*, majd Szentelekyt megnyerve, a *Vajdasági Írást*, annak megszűnte után nemsokára az újvidéki *Reggeli Újság* mellékleteként A Mi Irodalmunkat, majd 1932-ben a *Kalangya* c. folyóiratot, amivel új irányzatot és hangot vitt bele az itteni megállott, múltból, hagyományokból élőködő irodalmi életbe, mely alól csak az ideszakadt s rövidebb-hosszabb ideig itt élő emigránsok képeztek kivételt, mint az Erdélyből jött Baumgarten-díjas Fekete Lajos, Debreczeni József, a most is itt élő kiváló költő s az elmúlhatatlan értékű *Hideg krematórium* szerzője, valamint Tamás István, a *Kék Vonat* c. regény írója, hogy csak a legjelentősebb neveket említsem. Mert akik itt számításba jöhettek, mint pl. Borsódi Lajos, Milkó Izidor, Munk Artur, azok Budapesten keresztül szereztek maguknak nevet.

A Fenyves Ferenc részéről megindított ellenségeskedés odáig fajult, hogy Tamás István a *Képes Vasárnap* Nagytakarítás című rovatában élesen megtámadta Fenyvest, amiért — mint Csuka írta nekem — beperelte őt mint a *Képes Vasárnap* szerkesztőjét. Azonban eredménytelenül, mert a szabadkai törvényszék Fenyves kártérítési perét elutasította.

Hogy az írásaiból élő fiatal Csukában mennyi volt a bátorság, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy nekivágott egy egész sor irodalmi vállalkozásnak. Folyóiratokat indított, kiadta a *Vajdasági Magyar Írók Almanachját*, utána a vajdasági magyar poéták antológiáját, a *Kévet*, majd *A Mi Irodalmunk Almanachját*. 1923 és 1939 közt ezenkívül 7 verseskönyve jelenik meg. 1923-ban a *Megyünk*, 1924-ben a *Fundamentom*, 1927-ben az *Esztenők ütőerén*, 1931-ben a *Mindent legyűrő fiatalság*, 1933-ban a *Tűzharang*, 1936-ban már odaát, Debrecenben az *Életív* s 1939-ben Budapesten a *Sötét idők árnyékában*. Ezenkívül — miként bevezetőjében Juhász Géza is említette — Csuka fordított délszláv íróktól és költőktől, s politikai állásfoglalásával is kimutatta, hogy a délszlávok és magyarok közti jó viszony fáradhatatlan hídverője. Erről különben Jugoszláviában is közismert, s ezért idelátogatásai alkalmával mindenütt szíves barátsággal fogadják. Jellemző reá, hogy a legválságosabb időkben, a negyvenes évek elején sem szűnt meg munkálkodni a Duna menti, illetve a magyar és környező népek közeledésén. A délszláv népek iránti rokonszenvén nem változtatott a Rákosi-idők alatt sem, bár ezért nagy árat kellett fizetnie, s valósággal csoda, hogy ezt épen megúsza.

Szentelekyen kívül én is írtam három kötetről: a *Mindent legyűró fiatalságról*, az *Életivrről* s a *Sötét idők árnyékában* című verseskötetről, melyben úgyszólván végképpen szakít a húszas évek elején annyira divatos aktivista vagy szabad versekkel, és visszatér a kötött, klasszikus formákhoz.

Én Csukával 1925 elején ismerkedtem meg Újvidéken, Belohorszky Béla félbemaradt zeneszerzőnél és zongoraművésznél, akinél akkor albérlésben lakott. Azóta, mint szintén írogatással kísérletező, élénk figyelemmel kísértem gazdag, sokoldalú és lankadatlan irodalmi tevékenységét, hiszen minden jelentősebb új irodalmi kezdeményezés az ideszakadt emigránsok közül az ő nevéhez fűződött. Ő hozott be irodalmi életünkbe új áramlatot, melynek térhódításában megnyerte vezérül a nyugati kultúrán nevelkedett és sokáig Nyugatra esküvő Szenteleky Kornélt, aki csak a húszas évek vége táján lett az erdélyi írók példáját követve az ún. tájirodalom propagálója és követelője.

Már a *Fundamentom* c. kötete fölkelletette érdeklődésemet, mivel Budapestről Bácskába 1924-ben költöztem le, s mint minden újabb irodalmi megmozdulás iránt érdeklődő jól ismertem a Kassák Lajos képviselte aktivista irányzatot, mely kivált a szerkesztésében megjelent *Tett*, *Ma* és *Kortárs* c. folyóiratokban kapott hangot. Hatására az ún. szabad, aktivista vagy „maista” vers rövidesen annyira divatossá vált, hogy egy időre még a kötöttebb költemények nagy formaművészt, Kosztolányi Dezsőt is meghódította, ebből a korszakából is több időt álló alkotással gazdagítva költészetét és irodalmunkat, mint pl. az 1928-ban megjelent *Meztelenül* c. sorozatból az *Özvegy a villamoson*, az *Egy rossz költő* mily megindító vagy a *Zászló* c. költeményével, melynek e bevezető sorait többször idézték:

„Csak bot és vászon,
de nem bot és vászon,
hanem zászló...”

Csukának különösen korábbi versein szintén érzett a kassáki vagy aktivista irányzat hatása, de költeményeiben már akkor is kialakulóban volt sajátos, másokhoz nem hasonlítható költői nyelve és egyénisége, mely általánosságban nem az érzelmeket, hanem a világot átölelő szellem gondolatait juttatta új, eredeti, megkapó jelzőkben, szóképekben, hasonlatokban kifejezésre, hogy már első olvasásra föl kellett figyelnünk magukkal ragadó, hömpölyögve áradó soraira, megállapítva, hogy a Vajdaságba történt emigrálásával oly poéta került hozzánk, akihez itt senki sem hasonlítható.

Csuka későbbi költeményeiben különösen azt szerettem, hogy gazdag költői hangszerelése, illetve sajátos díszítő elemei ellenére is a szélesebb értelmiségi olvasók számára is érthető és élvezhető volt, s hévvel, lendülettel, magukkal sodróan szavalható. Írói esténken, különösen az óbecsei Népkörben rendezetteken nemegyszer volt benne részünk, hogy feledhetetlen művészi élményt nyújtó szavatait hallgassuk, többek közt a Könnyű mosoly a halálnak, vagy az Estbehullón a Tiszán c. költeményét.

Csuka általában abban különbözött poétatársaitól, hogy költeményeiből hiányzott a mulatság s több alkotásában európainál is átfogóbb

volt: világhorizontú. 1933 előtt írt verseinek nem egy darabja — szá munkra kordokumentumként — világjelentőségű eseményekről szóló költői híradás volt, Csukát szinte költői publicistaként mutatva be. Hangszerelése ezekben az időkben egyébként a német expresszionistákra emlékeztetett.

Mint már Szenteleky is megállapította, Csuka kezdettől fogva egy jobb, igazságosabb, emberségesebb társadalomért küzdött, és törhetetlenül bizott annak megvalósulásában.

Jellemző egyéniségére, hogy lap- és folyóirat-indításai során ért kudarcai sohasem vették kedvét, s kitartását, kezdeményezőképességét nem gyöngítették.

Legtartósabb vállalkozása az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* A Mi Irodalmunk c. melléklete volt, melynek szerkesztőjéül szintén az írásaiból jól ismert és köztiszteletben álló Szenteleky Kornél ószivaci orvost nyerte meg, akár az 1932 tavaszán megindított *Kalangya* c. folyóirat szerkesztőjéül. De e legjelentősebb vállalkozása is csak úgy maradhatott fenn évekig, hogy 1933-ban Kende Ferenc, a *Literária* c. lap- és könyvterjesztő vállalat tulajdonosa magára vállalta pénzelését s egyben a jugoszláviai magyar írók könyveinek oly régóta áhított kiadását, amivel Szentelekynek régi álma valósult meg.

Érdekes, hogy Csuka költészetében kevés a szerelmi líra, az is más, a szokottól eltérő, szinte személytelen és inkább költőkoszorús gondolati megnyilatkozás. Nála általánosító értelemben jelentőséget tulajdonképpen az „asszonyember” kap, mint embermilliók foganója és szülője.

Nem sokkal azután, hogy Kende átvette a *Kalangyát*, Csuka tájat, hazát cserél, és Magyarországra költözik, ahol Érdligeten telepszik le. *Életív* c. kötetének Elcserélt tájban c. részébe sorozott költeményeit már odaát írta, ami hang- és formaváltásán is megérzik. Új versei általában négysorosak s második és negyedik sorukban rímelők. E korszakbeli költeményei témáikban is különböznek az előzőektől.

A versírás mellett megindítja szinte a *Kalangya* folytatásaként a *Lát-határ* c. folyóiratot, mellyel, akár gyarapodó és ma sem szűnő fordítáisaival, a magyarok és délszlávok baráti közeledését kívánja szolgálni.

1939-ben jelenik meg *Sötét idők árnyékában* c. utolsó és legjelentősebb verskötete.

Az elcserélt táj új köntösbe öltöztette legújabb költeményeit. Régiben, átszabottban keveset találunk. Így az aktivista korszak emlékét idéző Az örökkévalóság szakadékánál c. költeményét s az egykori szabad versek szólamaival rokon Örök kisebbség-et.

Csuka új kötetbeli és korábbi költészetét összevetve, szembetűnő különbségeket találunk. Az elcserélt táj határvonala két világot választ el egymástól. Az előbbiben még érezhető a kassági hatás, noha a feltörekvő lélekhangok már erősen csökkentették. Csukának tájat kellett cserélnie, hogy más hangra váltson át.

Utolsó könyve négy rétegsávot mutat; két sötétebbet és két világosabbat. Az előbbiekre a szociális s a költőnek a társadalomhoz viszonyuló versei tartoznak, az utóbbiakba: emlék- és tájversei s a könnyed, játszibb hangulatokat tükrözők. Csuka, aki az 1939-es év végén a világviszonyok aggasztó alakulása következtében veszít fiatalkori biza-

kodásából, ennek különösen két versében ad hangot: a Hallgass el, költő! s az Elfutó idő c. költeményében. De idézzünk az előbbiből:

„Némulj el, költő, mert a földön szerte
reád lesnek a véres kínpadok,
a hazugokért miért a vértanúság,
s a süketeknek miért a dalok?”

Ezzel rokon hangon szólal meg a Sötét idők árnyékában c. versének e soraiban is:

„A tömeg nő, és növekszik magányom,
szavamat száguldó szélnek kiáltom,
Krisztussal mondom, ez a világ itten
nem az én hazám és nem az én világom.”

Érdekes, hogy utolsó kötetbeli verseiben az aktivista szólamkincsből keveset találunk.

Költeménydíszítés szempontjából utolsó könyve leegyszerűsödést mutat. De leegyszerűsödéséért pótol bennünket verseinek tökéletesebb fölépítése. Nincs bennük bántó hangváltás, megszakadás. Folyamatosak, összefüggőek. Csuka művészi továbbfejlődéséről tanúskodóak. A hézagmentes, tökéletes megmunkálásra jellemző pl. az Örök szántóvetőknek ez a versszaka:

„Mint óriás állkapocs ez a vár,
egy emberöltő mindegyik foga,
míg jártam kongó, dohos termeit,
morzsolni kezdett szőrnyű fogsora...”

Az utolsó kötetben több kifogástalan, művészi fölépítésű költeményt találunk. Csak néhánynak címét idézem:

Közelgő éjszaka, Sötét idők árnyékában, Hallgass el, költő!, A hidasi templom, az Elfutó idő s néhány remekbe formált erdélyi tájverse.

A nagy nekifeszüléseknek vége, a duzzasztó vadvizek lefolytak, eltakartak, a lélek patakja már saját medrében folydogál, talán kissé csendesebben, de a magáiban. Vize megtisztult, nem keveredik belé többé hordalék.

Elmondhatjuk, hogy a Kossuth-díjas költő azóta maradandóan írta bele nevét az egyetemes magyar irodalomba, verseit néhány remekbe faragott tanulmánnyal is gazdagítva, mint pl. a Szenteleky Kornél irodalmi levelei bevezetésében írottal, melyre jellemző kor- és anyagismeretének gazdagsága.

De számunkra nem kevésbé fontos, hogy mindig új kezdeményezésre kész, harcos, lankadatlan kitartásával tájunkon — úgyszólván a semmiből — egy független és életképes magyar irodalom alapjait teremtette meg.